

ПОЛІТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТІЇ НАРОДНОЇ СВОБОДИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПОВАЛЕННЯ САМОДЕРЖАВСТВА (ЛЮТИЙ – ЛИПЕНЬ 1917 Р.)

Проблеми формування сучасної багатопартійної системи в Україні потребують ретельного вивчення та критичного осмислення попереднього вітчизняного досвіду партійного будівництва. Особливе значення в цьому відношенні має період Української революції 1917-1920 рр. Прагнення українських політичних партій закріпити національну державність багато в чому заважала діяльність на терені України загальноросійських партій, які виступали за цілісність Російської держави. Однією з таких впливових політичних сил в Україні на той момент була партія кадетів.

Партійна доктрина та діяльність партії кадетів почали досліджуватися ще за радянських часів. Не дивлячись на ідеологічні упередження, через які не могли переступити радянські вчені, все ж таки був накопичений певний фактологічний матеріал, знайдені партійні документи, відтворені основні етапи діяльності партії. Значний інтерес у цьому відношенні мають праці, насамперед, радянських істориків Л.М.Спірина [1] та Н.Г.Думової [2]. Сучасні вітчизняні дослідники, які займаються даним періодом, також побіжно торкаються цієї проблеми. На сьогодні узагальнюючою роботою щодо діяльності партії кадетів на терені України в період революції є дисертаційне дослідження М.Н.Якупова [3]. Автор даної статті ставить собі за мету розкрити основні засади політичної програми партії кадетів, її соціальний склад, організаційну структуру та географію діяльності, показати ставлення партії до українських державницьких змагань. Об'єктом дослідження є конституційно-демократична партія, предметом виступає діяльність партії народної свободи в Україні в 1917 р.

Конституційно-демократична партія утворилася в жовтні 1905 р., а у січні 1906 р. на II з'їзді партії до її назви було додано „партія народної свободи” [4, 140]. Партійна програма будувалася на засадах лібералізму, відстоювала ідею запровадження в Росії конституційної парламентської монархії, виступала за захист громадянських і політичних прав людини, зокрема, свободи слова й друку, зібрань і союзів, віросповідань, підприємництва, пересування тощо [4, 123-125].

Після Лютого 1917 р. більшість завдань, поставлених партійною програмою, втратили свою актуальність. Секретар ЦК партії професор-історик О.Корнілов, виступаючи 20 березня 1917 р. з публічною лекцією з історії партії, зазначив з цього приводу: „Конституційно-демократична партія попала у доволі дивне становище. Вважається, що існування партії обумовлюється здійсненням виставленої нею програми. Ми ж зараз досягли не тільки всього, що записано в нашій програмі, але й набагато більше того, що в ній окреслено” [2, 36].

Ситуацію виправив VII партійний з'їзд (25-27 березня 1917 р.), делегати якого ухвалили рішення щодо перейменування партії. Вилучивши два перших слова, вони вирішили йменувати свою партію партією народної свободи (ПНС). Однак нова назва не зняла попередньої, в народі вона так і залишилася кадетською. З урахуванням поточного політичного моменту були внесені поправки й щодо програмних положень – партія відмовилася від ідеї

конституційної монархії й стала на засади парламентаризму й республіки. Водночас, остаточно розв'язання проблеми державного устрою Росії відкладалося до Всеросійських Установчих зборів. Скріпити та розширити вплив партії в країні партія прагнула через створення комітетів, які носили різні назви в різних місцевостях – комітети громадського порятунку, громадських організацій, громадської безпеки і т.п. На чолі більшості цих комітетів стали кадетські діячі.

Кадети завжди відстоювали ідею надкласовості власної партії, представляючи її як таку, що захищає інтереси всіх прошарків суспільства. Так, на установчих зборах відділення партії в Катеринославі харківський професор М.Соболев наголошував: „У нашій програмі немає жодного пункту, який захищав би інтерес буржуазії. Буржуазія ніколи не мала відношення до партії Народної Свободи, яка завжди була строго демократична” [5]. Ця ж думка розвивалася далі професором Л.Яснопольським, який стверджував, що ПНС не є „буржуазною партією по суті”. Роль і місце партії він вбачав у посередництві між пролетаріатом і буржуазією в ім'я об'єднання та закріплення свобод, завойованих Лютневою революцією [6].

Дійсно, до складу партійних осередків кадетів входили та представляли різних соціальних прошарків – від ліберального дворянства та буржуазії до робітників і селян, однак останні становили мізерну частку, основою ж партії завжди була ліберальна цензова інтелігенція. Після повалення самодержавства до партії масово почала йти й міська інтелігентська молодь. Проголошуючи свою партію надкласовою, її лідери прагнули розширити партійні ряди за рахунок демократичних елементів, а також залучаючи робітників і селян. В умовах боротьби за владу, яка розгорнулася в 1917 р., кадетам необхідна була організаційно розвинута по всій країні партія. Партійне керівництво вважало, що „завдання дня – створити справжню велику партію” і що це абсолютно реально зробити.

Згідно зі статутум членами партії могли бути особи, які визнавали її програму та підкорялися партійній дисципліні. Прийом нових членів здійснювали Центральний, губернські комітети, а також уповноважені ЦК на місцях. Особи, прийняті ЦК, до складу місцевих груп не входили. Члени партії підтримували її матеріально через членські внески, розмір яких встановлювався партійними з'їздами. В партії діалектично співіснували широка демократія й партійна дисципліна. За уставом, члени, які діяли прямо або опосередковано на шкоду партійним інтересам, мали бути виключеними з її рядів [4, 137-139]. Та обставина, що ПНС стала однією з правлячих партій, сприяла зростанню її рядів у 1917 р. по всій території Росії, в тому числі й в Україні.

В Україні існувало три основних районних партійних центри– у Києві, Харкові та Одесі. У Києві діяли губернський і міський комітети ПНС, головою яких був відомий громадський діяч, юрист Д.Григорович-Барський. Партійним органом була „Южная Газета”, згодом була викуплена й „Южная копейка”. Майже у всіх районах міста були створені дільничні комітети партії. Основною формою діяльності навесні 1917 р. стала організація мітингів і зібрань, на яких активно виступали члени міського та губернського комітетів із агітаційними промовами та пропагандою партійної програми. У Київській губернії оформилися кадетські партійні осередки в Умані, Черкасах, Сквирі, Смілі [5]. Загалом Київ став центром об'єднання партійних організацій краю. Вже 18-19 березня 1917 р. тут відбувся обласний з'їзд, на який прибули делегати від Київської, Волинської, Чернігівської та Подільської губерній [7].

Іншим обласним центром кадетів був Харків, де функціонували міський, губернський, а згодом і обласний (з червня 1917 р.) комітети партії. Головою

міського і губернського комітетів був професор Харківського університету М.Соболев. У губернії діяли партійні осередки в Сумах, Богодухові, Кулянську, Валках, Волчанську, Лебедині та ін., всього з 11 повітів губернії в 10 малися повітові комітети [5]. Харків став організаційним центром Харківської, Курської, Катеринославської, Воронезької, Полтавської та Таврійської губерній.

Ще одним значним центром ПНС в Україні була Одеса, де головою міського комітету був юрист, журналіст В.Веліхов. У квітні 1917 р. організувався обласний комітет, який об'єднав осередки Херсонської, Бессарабської і Таврійської губерній. Найчисельніші організації були в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Єлисаветграді. Протягом першої половини 1917 р. в Україні оформився ще один обласний центр кадетів – Катеринослав. Головою міського комітету був О.Сніжинський. У губернії партійні організації діяли в Бахматі, Маріуполі, Павлограді, Олександрівську, Гуляй-Полі, Федоровці, Ульяновці, В.Михайлівці та ін. [6].

Місцеві партійні організації кадетів України установили тісний зв'язок із ЦК партії. ЦК мав прями контакти з губернськими комітетами, які відповідно до розпоряджень керівного органу скликали губернські з'їзди, де обговорювалися нагальні проблеми та тактика партії, а також обиралися делегати на загальноросійські форуми. Загалом ПНС можна вважати досить розгалуженою організаційно партією, яка мала свої осередки по всіх губерніях і великих містах України. В переважній більшості губерній були й повітові організації, а в деяких місцевостях навіть і сільські. Загальна чисельність партії в 1917 р. в Україні, за підрахунками М.Н.Якупова, становила до 7,5–8 тис. чол. із 60–70 тис. осіб у загальноросійському масштабі [3, 9].

Партію кадетів можна сміливо назвати міською партією, яка навесні 1917 р. мала значний вплив по містах. Це зазначав лідер партії П.Мілюков: „Місто ... в його демократичних прошарках був єдиним місцем, де партія народної свободи перемогла безперешкодно, всупереч усім хитрощам начальства і тому складалася думка, що партія народної свободи є переважно партія міська, партія дрібної буржуазії” [8]. По селах кадеті, практично, не мали жодного суттєвого впливу. Причина полягала в непопулярності їхньої аграрної програми, яка виступала за збереження приватної власності на землю та за передачу частини поміщицької землі селянам за викуп [4, 124]. Звичайно, що есерівські гасла соціалізації землі значно більше приваблювали селян. Більш-менш агітація кадетів мала успіх у Херсонській губернії, де був значний прошарок заможного селянства. Багаті селяни цього регіону вступали в партію ще за часів першої російської революції. По інших же регіонах кадетам, фактично, не було чим похвалитися.

Серед робітників партія народної свободи взагалі не мала ніякого впливу. Наприклад, у Бахмутському повіті Катеринославської губернії, де було багато робітничого населення, за повідомленням партійного органу „робітники загалом ставляться надзвичайно нетерпляче до всякої спроби влаштування зборів партії, а населення повіту, яке співчуває партії, складається в більшій частині з осіб, що входять до складу адміністрації підприємств і з селищних мешканців” [5]. Члени партії робітники траплялися надзвичайно рідко, переважно це були робітники кустарних виробництв, а не великих підприємств, або так звана „робітнича аристократія” [6].

Національний склад кадетських партійних організацій України був неоднорідним, в основному переважали три національності – росіяни, українці, євреї. Загалом українці не становили чисельної переваги, найбільша їх кількість була представлена в Київській організації. Євреї мали сильні впливи в південних організаціях партії.

Активізація національної проблеми після Лютого 1917 р. змушувала кадетів розмірковувати над можливими шляхами її розв'язання. З моменту утворення партія стояла на засадах російської державності, відстоюючи гасло збереження унітарної форми державного устрою. Тому при розгляді національного питання кадети звужували права народів, які проживали на території Російської імперії, до права вільного культурного самовизначення, тобто право організації національних шкіл, вільний розвиток мови і культури кожного народу [4, 123]. В ЦК існувало два погляди на цю справу – по-перше, виразно унітарна позиція, по-друге, припущення можливості надання народам автономії. Однак більш міцною була перша позиція. Лютнева революція принципово не змінила ситуації, керівне ядро партії – П.Мілюков, П.Струве, кн. Львов, барон Нольде та ін. – були якими прибічниками унітарності Росії.

Але все ж таки під тиском конкретної політичної ситуації кадетам довелося коригувати свою національну програму. В травні 1917 р. на VIII з'їзді партії після спеціальної доповіді Ф.Кокоскіна з національного питання ЦК доручалося переглянути національну програму. Лідер партії П.Мілюков у своїй доповіді з цього приводу зазначив: „Партія народної свободи спробує знайти рішення, яке дасть можливість окремим місцевостям Росії створити місцеву автономію на засадах місцевого законодавства і одночасно не зруйнує державної єдності Росії. Збереження державної єдності Росії – це та межа, за яку партія вийти не може” [8].

Однак принципово нового рішення так і не було вироблено. На черговому IX партійному з'їзді в липні 1917 р. партія обмежилася внесенням до програми додаткового положення: „Держава може передати національностям, що діють в якості нетериторіальних громадських союзів, здійснення вказаних законом завдань культурного управління (освітніх, релігійних, громадської опіки, економічних і т.д.) по відношенню до всіх осіб, що визнають свою приналежність до цих національностей” [8]. Спеціально виділялося розв'язання польського і фінляндського питань. Для Царства Польського йшлося про запровадження виборного сейму при збереженні державної єдності з Росією, а для Фінляндії – забезпечення конституцією її особливого статусу Великого Князівства у складі Російської Держави. Про Україну мова не йшла взагалі, тобто українцям відмовлялося в праві отримання автономії.

Всередині кадетських організацій України не існувало єдності щодо проблеми української державності. З огляду на їхній національний склад (перевага неукраїнців) основна більшість стояла на позиції ЦК, тобто відстоювала ідею унітарності Росії. Певне розуміння проблем українського визвольного руху спостерігалося в Київському комітеті, деякі представники якого не раз закликали керівництво партії повернутися обличчям до вимог українців. Уже 8 березня 1917 р. Київський обласний комітет партії ухвалив постанову, в якій мова йшла про Росію як вільну державу вільних національностей [9]. Частина членів Київської організації, незадоволених національною політикою партії, вийшли з її складу й вступили до Української радикально-демократичної партії. Зокрема, М.Туган-Барановський, А.Вязлов, О.Славінський, І.Шраг та ін.

Ряд членів Київського та Харківського осередків визнавали й захищали федеративну форму державного устрою. Але, загалом, і в цих комітетах переважали „унітаристи”. Сильними великодержавними настроями визначалися Харківська і Полтавська організації. Так, виступаючи на VIII з'їзді партії, делегат від Харкова Д.Маклецов висловив думку Харківського губернського комітету з приводу державного устрою Росії: „Федерація є в сучасний час неможливою і навряд чи бажаною” [5]. Стосовно полтавських кадетів Д.Дорошенко писав, що вони „взагалі особливо вороже

ставляється до українських національно-політичних вимог” [10]. Південні організації ПНС, в яких, як зазначалося вище, переважали євреї, також негативно ставилися до українського національного руху і були настроєні „великодержавно”.

Загалом, аналіз позицій кадетських організацій України свідчить, що вона практично повністю співпадала з поглядами ЦК щодо основних проблем поточного політичного моменту. Єдиною відмінністю було інше ставлення частини українських кадетів до національного питання, однак принципово це нічого не міняло. Таким чином, українські осередки ПНС стали надійною опорою ЦК у справі проведення його політики та зміцнення загальноросійських владних інституцій на терені України.

1. Спирин Л.М. *Россия 1917 год: Из истории борьбы политических партий.* – М.: Мысль, 1987.
2. Думова Н.Г. *Кончилось ваше время ...* – М.: Политиздат, 1990.
3. Якупов М.Н. *Деятельность конституционно-демократической партии в Украине (1917-1918 гг.): Автореферат дис. ... канд. ист. наук.* – К., 1994.
4. *Программные документы политических партий и организаций. Хрестоматия для изучающих политическую историю XX века.* – М.: Ин-т научной информации по общ. наукам, 1990.
5. *Вестник партии Народной Свободы.* – 1917.
6. *Южная Газета.* – 1917.
7. *Киевская мысль.* – 1917. – 19 марта.
8. *Речь.* – 1917.
9. *Южная копейка.* – 1917. – 8 марта.
10. Дорошенко Д. *Історія України. 1917-1923 рр.* – Т. 1. – Ужгород, 1932.

Б. Малиновський

ЗАГІН Н. МАХНА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ЖОВТНЯ – НА ПОЧАТКУ ЛИСТОПАДА 1918 Р.

Збереглася низка джерел, оповідальних та документальних, які висвітлюють історію махновського руху на його початковому етапі. Частково ці матеріали залучено до наукових досліджень [1; 2; 3 та ін.]. Спираючись на ці свідчення, є підстави відновити послідовність подій, пов’язаних зі спробами урядових сил ліквідувати загін Н. Махна у другій половині жовтня – на початку листопада 1918 р. Автор статті ставить за мету розкрити цей маловідомий епізод із історії махновського руху. Об’єктом є бойові операції загону Н. Махна в період жовтня-листопада 1918 р. Предметом – політика австро-угорської адміністрації стосовно загонів Н. Махна.

У середині жовтня 1918 р. австро-угорська залога залишила Гуляй-Поле, „після відходу з села австро-угорського загону, який там квартирував, відразу утворився тимчасовий військово-революційний штаб, що випустив до населення відозву” [4, 114]. Прокламація містила заклик до повстання проти гетьманського уряду [див. Додаток]. Організував виступ Н. Махно, який з’явився у Гуляй-Полі „з декількома озброєними, приблизно 20 чоловік” [5].